

BÁNK BÁN MELINDÁJA.

Dr. Szamosi János egyetemi tanár úrnak.

Ne széptani fejtegetést várj tőlem, kedves barátom. Nem fogok a nagy költő által megalkotott Melinda tragikumáról értekezni.

Jelen kis dolgozatom célja: kideríteni, ki volt Melinda, illetve, — minthogy e név költött — ki volt Bánk bán felesége?

Hasonlított-e Katona Melindájához, nem-e? Az se tartozik a dologhoz.

A költő úgy alkotta meg Melindáját, mint az lelkében megfogamzott; én pedig úgy adom, mint avult hártványon fakult festékkel vázolva megtaláltam, vagy megtalálni véltem.

Megeshetett ugyan, hogy a halovány színeket itt-ott túlzottan élénkítettem meg. Se baj, kedves barátom; a retouchirozott műveknek rendes bibéje ez.

*

Imre magyar király, III. Béla fia, Spanyolországból kéretett magának feleséget: Aragoniai II. Alfonz király és neje Kastiliai Sancha leányát, Konstanciát.

A királyi arát egyik udvari hölgye, Tota leányasszony is elkísérte új hazájába.

Tota előkelő nemzetségből származott, melynek Spanyolországban több vára volt; fővárat pedig Bajónak hitták. Nemzetsége sast viselt pajzsán. Ez oly kitüntetés volt, a milyen más vitézeknek és grófoknak Spanyolországban nem esett osztályrészül. E kitüntetés akkor érte a nemzetséget, mikor a tunisi szultánt, a ki Mallorca és Minorca szigeteket hajókkal és hajós sereggel megszállva elfoglalta volt, onnét kiverte. Ekkor ment a király és a vitézek községének végzéséből határozatba, hogy előbbi czimerüket, mely irott alak nélkül tiszta vörös vala, sassal cseréljék föl.

Azonban minde családi előkelősége messze elmaradt Tota kisaszony szépsége mögött. Kézai Simon mester, szemfüles történetírónk a XIII. századból, ki a szép spanyol nőt ifjú korában ismerhette, valószínűleg ismerte is, azt mondja felőle, hogy a kerek világon oly szép és gyönyörű leány nem volt több, ¹⁾

Nem csoda tehát, ha Benedek vajda, a Bor nemzetségbeli Korlát, vagyis Konrád fia, megszerette a szép leányt és feleségül vette. ²⁾

A Bor nemzetségről nem sokkal többet tudunk, minthogy Esztergam körül voltak birtokai. ³⁾ Benedek vajdának is Esztergam vármegyében, Nyerged-Szegtől vagyis a mai Nyerges-Ujfalutól nem mesze, kies, hegyes-völgyes vidéken, a kanyaruló Dunától egy-két nyillóvetnyire volt vára. Ide vitte ifjú feleségét, s hogy legyen az asszonykának, a mi hazájára emlékeztesse, elnevezte a kedves fészket Bajótnak. ⁴⁾ Nevére is iratta a sopronmegyei Marton-Falvával (később Nagy-Martonnal) együtt, melyet imént kapott Imre királytól, ⁵⁾ mint házastársa hitbérért. És hogy e birtokot biztosítsa számára, arra kérte a királyi fölségeket, hogy feleségéről való e gondoskodását jóváhagyásukkal biztosítani méltóztassanak. Imre király nem csak teljesítette e kérelmet, megengedvén, hogy „nemes Tota asszony“ Marton-Falva és Bajót nevű helységeket, melyeket férjétől, vitézlő Benedek vajdától hitbérképen kapott, birhassa; életében és halálában, a kinek akarja, templomnak, rokonnak vagy idegennek ajándékozhatta, eladhassa vagy hagyhatta; hanem tekintve, hogy nevezett úri asszony elhagyván szülő hazáját, Konstancia királyné szolgálatában Magyarországra jött, a nevezett királyné kérésére a két helységet mindenemű királyi adótól, szabad dénároktól, nehezekektől és cseberadótól örökre fölmentette. (1202. ⁶⁾

Benedek vajdáról aztán néhány évig nem hallunk. Úgy látszik, lemondott a vajdaságról és nem vállalt más hivatalt sem, hanem

¹⁾ M. Simonis de Keza Gesta Hungaror. ap. M. Floriani Fontes domestic. II., 95. — V. ö. M. Tört. Társ. X. 238.

²⁾ Tudván tudjuk, hogy Konrád, Korrád, Korald, Korlát, Korlát egy nevet jelöl; azonképen, hogy Bene, Beke, Benedek, Benke, Bekese, Benkó, Banko, Bánk a latin Benedictus magyaros változatai.

³⁾ Árpádkori új Okmt. IX. 325.

⁴⁾ A bajóti vár később is szerepel történelmünkben, l. Knauz, Monum. Eccl. Strigon. II., 737. — Fejér CD. VIII/III. 602.

⁵⁾ Sopronm. Oklt. I. 5. — ⁶⁾ Fejér, CD. III/I. 318.

csupán házi boldogságának élt, mi által elkerülte, hogy nem kellett a királyi testvérek: Imre és Endre közti villongásokban részt vennie.¹⁾

Közben elhunyt Imre király (1204. november 30.) és utána fia, III. László király (1205. május 7.), anyja Konstancia királyné pedig visszament Aragoniába, honnét Hohenstaufi II. Frigyes császár vette feleségül. Magyarországon pedig II. Endre király ült a trónon, de a kormányt helyette királynéja Andechsi és Merani Gertrud asszony vezette.

*

Az Andechs-Merani családnak régi története van. A Huosier-ek nemzetségéből, Ratbodtól származott, ki a IX. század derekán már grófi hatalmat gyakorolt az Atter-See és Würm-See vidékén. A család utóbb két ágra szakadt; az egyik Wolfrathshauseninak vagy Ambrasinak nevezte magát és 1158-ban kihalt, a másik Andechsinek vagy ősi fészköktől Diesseninek hivatott. Az Andechsiek hatalma a IX. században az alsó Inn és Eisack völgyére is kiterjedt. A Welfek bukása az ő emelkedésüket mozdította elő. Barbarossa Frigyes, miután Oroszlán Henriket leverte, 1173-ban vitéz hívének, Andechsi III. Bertholdnak Istriát adta, ki nem sokára azután, hogy ipja meghalt, Dachaut is örökölte hercegi czimmel, ugyanő Merani hercegnek is hívatta magát.

Meran alatt azonban nem a tiroli hasonnevű helységet kell érteni, hanem a dalmát-albán tengermelléki, közelebbről meg nem határozható vidéket. Merania (Maronia, Mirania) tehát annyira, mint provincia maritima. Mondják, hogy Kálmán király, midőn a magyar

¹⁾ Kissé nehéz figyelemmel kísérni pályáját, mivel ép ez időben több főhivatalt viselő főur nevezetetik Benedeknek avagy Bánknak, vagy Bankónak. Hogy Benedekünk nem viselte tovább a vajdaságot, azt onnét következtetjük mert közben Smaragd a vajda (K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I. 185. Á r p á d k u j O k m t. VI. 308.) Később 1206-tól 1209-ig ismét Benedeknek híják a vajdát, de ez megint nem ő, minthogy e Benedekkel egyidejűleg Bánk néven a bánságot viseli. (Á r p á d k. ú j O k m t. I. 85., 98., VI. 325., 334., XI. 91., 95., 101. 102. — F e j é r C D. III/I., 66., 357. III/II. 468. — K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I. 192. s egyebütt.) Ugyancsak K n a u z nál (i. h. 185.) előkerül bizonyos Bánk nevű újvári megye ispán. Nem különben 1202. második felétől 1204-ig valamely Benedek a nádor (C z e c h f é l e névsor F r a n k l, Nádori és országbírói hivatal, 156.) Azonban azt kimutatni: ki ezek közül a mi Benedekünk vagyis Bánkunk? nem lehet.

birodalmat az Adriáig terjesztette, az Andechsiekre, mint a magyar korona hűbéreseire bizta azt; és midőn Konrád, dachauai gróf II. Gecse (Gejza) magyar királyt Boris elleni harczában segítette, a horvát- és dalmátországi hercegi czímet kapta. Az Andechsiek, ez tény, éltek e czímmel ily alakban is: „duces de Dalmacia sive Meran.“ De azután, hogy Gertrud Endre magyar királyfinak, a valóságos dalmát hercegnek hitvese lett, fölhagytak vele. ¹⁾

Gertrud a hercegi család elkényeztetett kedvence volt. Szép-ségének kellemével megtudta nyerni a sziveket, melyeken aztán asszonyi hevességével uralkodott. Quod mulier vult, valde vult. II Endre, e „csöndes és jámbor uri ember“ 1204 körül vette feleségül „ez erélyes és hatalmas asszonyt, ki a női gondolkodásba férfias lelket szóván be (később, miután férje magyar király lett) az ország ügyeit kezelte,“ így jellemzi őt leányának, szent Erzsébetnek egykorú életírója. ²⁾ Ez udvarias jellemzést, az események úgy értelmezik,

¹⁾ H o r m a y r, Die grossen Geschlechter im tyrolischen Hochgebirge. (S z a l a y n á l, Magyarorsz. tört. I. 181.) W e i s z, Weltgeschichte, III. 538.

III. Berthold elhunyván, hasonló nevű fiának gyermekeit a következő tábla adja, melyet jeles genealogusunk, Szenczi Wertner Mór állított össze:

IV. Berthold,

1180. andechsi gróf, Istria örögrófja, Dalmácia hercege, merani herceg, † 1204. aug. 12, neje: *Ágnes*, Rochlitzi Dedi gróf leánya, † 1195. márcz. 25.

VII. Ottó,	IV. Henrik,	Ekbert,	V. Berthold,	N. Ágnes,	Gertrud	Szent Matild
merani és	istriai és	1196.	bambergi pré-	† 1201.	II.	Hedvig,
burgundi	krajnai ör-	bambergi	post, 1206—	1196.	magy.	apáca
herceg, †	gróf, †	prépost,	1218. kalocsai	1196.	András	† 1243. Kitzin-
1234.	1228.	1203.	érsek, közben	II. Fű-	kir.	genben
május 7.	julius 18.	bambergi	szlapon bán	löp	neje †	lói II. † 1254.
		püspök †	erd. vajda,	francia	1213.	Henrik febr. 1.
		1237.	Bács-Bodrog	király	szept.	herceg
		junius 5.	vmegyék is-	neje.	28.	neje.
			pánja, 1218.			
			aquilejai pa-			
			triárcha, †			
			1251. május 3.			

¹⁾ Theodorus Thuringensis, Vita s. Elisabethae cap. I. Pray kiadása 42. l.

hogy II. Endre papucshős volt, kinek király létére is azt kellett tennie, a mit hiú, dölyfös és szenvedélyes felesége óhajtott, ha ott-honát pokollá nem tenni s a minden perczben fenyegető botrányt elkerülni akarta. A házi pénztárt is az asszony kezelte az efféle személyek módjára akként, hogy pénze, „melyről ura nem tudott,“ mindig volt bőségesen. Kellett neki hiúsága kielégítésére, testvérei és rokonai fölségelésére.

Akadtt azonban neki is zsarnoka saját öcscsében, Berthold urfiban, egy vásott legényben, kinek, jóllehet minden arra való tulajdonságokkal szűkölködött, papságra kellett szánnia magát, ép úgy, mint bátyjának Ekbertnek, minthogy a családi vagyonból nekik nem jutott. S e végett, midőn Ekbert bambergi püspökké lett, öcscsének, ki a magyar királyi udvarban élösködött, adta át a bambergi prépostságot, melyet eddig ő viselt.

Ez időbe esett, hogy Csáki Ugrin halálával megüresedett esztergami érseki székre János kalocsai érseket nevezte ki a pápa (1205. október 6.), és mi volt aztán természetesb, mint hogy Gertrud királyné különben élnetetlen öcscsének akarta juttatni a kalocsai érseki egyház uratlan jövedelmeit. Hisz megtiszteltetésnél egyébnek nem vehette a magyar nemzet, ha ily, nem is fejedelmi, állásra az Andechs-Meráni herczeg fia vállalkozott.

A király, felesége csöndes ohajtásának hangos visszhangja, aztán kivitte, hogy a kalocsai káptalan csakugyan megválasztotta érsekének Berthold urfit, a király úr sógorkáját; a pápát is megkérte és kérelmét II. Endre nyomatékosan támogatta, hogy e választást megerősíteni méltóztassék. Azonban III. Incze pápa, jóllehet hajlandó volt a magyar királynak minden tisztességes dologban szolgálatára lennie és nejeének öcsese iránt a lehető legnagyobb elnézést gyakorolnia, miután a salzburgi érsektől és préposttól, kiket az ügy megvizsgálására 1206. évi jun. 7-én Magyarországra küldött, azt az értesítést vette, hogy Berthold prépost még csak 25 éves, olvasni ugyan folyékonyan olvas, a latin szót németre is le tudja fordítani, a nyelvtan elemeiben se járatlan, ellenben a hittanhoz és egyházi joghoz nem is konyít: a választást nem erősítette meg, csak a büntetést engedte el a kalocsai káptalannak, a miért ily alkalmatlan egyént érsekké választani nem átalott. A királyt pedig kérte, hogy a pré-

postot az egyházi tudományban kitaníttassa. (1207. április 5.¹) Hanem a király és királyné nem szüntek meg kéréseikkel ostromolni a szent-széket, mígnem 1207. évi karácsonkor annyit kieszközöltek, hogy Berthold magát választott és megerősített érseknek nevezhette,²) de arról, hogy magát püspökké szenteltethesse, vagy hogy az érseki palástot megkaphassa, még éveken át nem volt szó.³)

Berthold pedig megúván nővére udvarát, azon ürügy alatt, hogy művelni megy magát, Vicenzába távozott a főiskolára s ott vígan tivornyázott. Mit megértvén a pápa, ugyan keményen megleceztette nemcsak őt, de sógorát, a magyar királyt is. „Köztünk legyen mondva“, írja a királynak, „nagy panaszom van a te okosságod ellen. Ugyanis sokan zokon veszik nekem és méltán, hogy alkalmatlan kérelmeidnek engedvén, a kalocsai választott érseket, ki még annyit sem ért, hogy a tanítványok tanítványa lehessen, a mesterek mestérévé tettem és ki a hivatalához megkivántató püspöki tudomány hián nagyrészt szükölködik, a püspökök püspökévé mozdítottam elő. Most is mit tett! Egyházától, mely ugyan távollétét nem sinli, eltávozott; a külföldön tekereg minden tisztesség nélkül; Vicenzába jött s az ottani főiskolában a szamarak padjába ült (circa prima rudimenta versatur), hogy még inkább kimutassa tudatlanságát, a helyett, hogy otthon tanulva segített volna magán. Megparancsoltam tehát neki,“ folytatja a pápa levele, „hogy Kalocsára azonnal visszatérjen, s ott, nehány tanult embert fogadván maga köré, szorgalmasan tanuljon; addig is azon legyen, hogy tudománya hiányát jó erkölcsessel és tisztességes magaviselettel pótolja, hogy valamiképen megtűrhessem. Mert ha nem: az Úr példájára, ki egy ízben azt mondá: „Bánom, hogy embert teremtettem,“ majd másként bánok el vele. Helyesebb is lesz elrontanom, a mit helytelenül építettem“ (1208. januárius 21.).

És mintha ez elég nem volt volna, nem sokkal több kimélettel irt a pápa Ekbert püspökről, Endre másik sógoráról, ki mint a Hohenstaufi Fülöp német király személyén elkövetett gyilkosság részese,

¹) Fejér, CD. III/I., 29. 40. — ²) Ugyanott III/I., 53., 76., 78.

³) III. Incze pápa még 1211. évi februárius 11-én választott érseknek nevezi Bertholdot és csak egy év múlva találjuk, hogy a pápa a kalocsai érseket „testvér“-jének nevezi, mi világos jele annak, hogy ekkor már föl volt szentelve. (Árpád házi új Okm. t. VI., 351. — Fejér CD. III/I. 129.)

püspöki városából ismételve elűzetvén, a magyar király udvarában keresett menedéket. Endre király, úgy látszik, nagyon szabódott érette a pápánál, ki — úgy mondja — csakis ő reá s az egyház méltóságára volt tekintettel, midőn a szent-szék iránt is döllyös tiszteletlenséggel viselkedő Ekbertnek megengedé, hogy Rómában védhesse ügyét. ¹⁾

Sógorai tehát merő gyalázatot és akkorát, mekkorát magyar királynak eddig nincs eset reá, hogy el kellett volna tűrnie, hoztak szegény Endrére. Valószínűleg belátta ő ezt már ekkor, a mint hogy később meg is vallotta, hogy a nagy pápának teljes igaza van. Hanem hát most úgy kívánta felesége, hogy együtt duzzogjon vele és gyönyörűséges fivéreivel, kinek egyikét, a kalocsai érseket azzal vi-gasztalták meg, hogy az érdemes Bánk helyett megtették Szlavonia bánjának.

*

Könnyen támadhat bennünk azon ötlet, mintha Berthold a szlavon-báni teendőkkel való ezen megbízása által azt akarták volna megmutatni a pápának, hogy ime, a kalocsai választott érsek mégsem oly képtelen ember, miután egy nagy tartomány kormányzására alkalmas! De ezen föltevést nem épen tartom valószínűnek, minthogy nemcsak 1208-ban, melynek elején III. Incze pápa imént közlött levelét írta, de a következő 1209. évben is Benedek volt a szlavon bán, ki ekkor kezdette magát a tótoknál divatosb Bankó, vagy Bánk névvel szólíttatni már csak megkülönböztetésül is, mivel az erdélyi vajdát ez időben szintén Benedeknek hítták.

Bánk a szó jeles értelmében nemes: vallásos, az erkölcstelen-ségtől undorodó, hazáját szerető, királyához hűséggel ragaszkodó, lo-vagias és vitéz férfiú volt.

A zágrábi káptalanban fönmaradt emléke annak, hogy egy bir-tokot adott a zágrábi templomnak gyertyák vásárlására, nehogy az istentisztelet rövidséget szenvedjen. ²⁾ Imre király arany pecséttel adta ki levelét, melylyel vitézi érdemét s egyéb jó szolgálatait magasztalja. II. Endre király is, még pedig jóval neje gyászos halála után, azt a bizonyítványt állítja ki felőle, hogy Benedek neki az ő uralkodása alatt még jelesb szolgálatokat végzett, mint Imrének. De aztán —

¹⁾ Fejér, CD. III/I. 74.

²⁾ Tkalčić, Monum. episcopatus Zagrab. II., 97.

teszi hozzá, mintegy mentegelve őt is, magát is — az idők állhatatlanságához képest, a mint az megesik nagy uraknál, hogy lelkületök érzelmeikkel változik, megneheztelt — úgymond — reá, száműzte és minden javaitól megfosztotta.¹⁾

Mint hogy néhány évig országos hivatalt nem viselt, úgy véljük, hogy a viszályok alatt, melyek Imre és Endre királyok, utóbb Endre, helyesebben: Gertrud és Konstancia királynék közt ki-kitörttek, Benedek a királynak tartozó hűségénél fogva, de felesége kedvéért is, kit Konstancia udvarából vett el, nem Endre pártján állott. Később azonban Tota asszony, mint II. Endre királynak imént idézett leveléből kitűnik, áthidalta e szakadást, és II. Endre király jónak látta a nagytekintélyű, nemes férfiút a báni méltósággal felruházni.

Most is, hogy Berthold érsek foglalta el az ő helyét, ez nem történhetett akarátja ellenére, mert különben nem találnók a királyné udvarában, ki őt udvari ispánjává, ma azt mondanók fő-udvarmesterevé tette, mely méltósága mellett a bihari vármegye-ispánságot is viselte.²⁾

A jó Bánk nyilván azt hitte, hogy ez megtiszteltetés, bizalmi állás számára. Hogy a királyné immár az ő tanácsán akar elindulni, a hazafias párt szavát óhajtja számba venni. Ebből nem kis hasznot remélt a nemzetre és királyi családra egyaránt. Pedig e bizalmasság célja nem volt más, mint hogy neje, a szép spanyol asszony állásánál fogva, mint udvari ispánné, föltűnés nélkül, folytonosan a királyné körül lehessen,³⁾ közelében Berthold urfinak, kivel bűnös viszonyt szőtt.

Mert hogy az egész dologban — mint az egyik korirat állítja — a királyné valamelyik fivére (Berthold) által Bánk nején elkövetett erőszakról szó nem lehet, azt alig kell fejtegetni. A királyi paloták a XIII. században fogalmainkhoz képest vajmi szűk helyiségek voltak. Mint lehetett egy harminczöt éves asszony, a mennyi Tota legalább volt, hozzá az udvarmesterné, kinek egy hívására az összes cselédség talpon állott, erőszak tárgya? Mint koczkaztathatott, ha még oly szilaj, már nem is egészen ifjú, mert harmincz évet meghaladt és el-

1) Fejér, CD. III/I., 317.

2) Árpádk. új Okm. I., 313., 349. Tkalčić i. m. I., 27.

3) Hogy ez így volt, arról tanuskodik II. Endre király: „Dominam Totam.. uxori nostre.. continuo sue societatis.. solacio exhibuisse famulatum.“ (Fejér, CD. III/I., 317.)

végre főpap, kit a pápa egyszer már keményen megdorgált, letétellel fenyegetett, ekkora botrányt? Az összejátszás a tüzes gavallér és levesvérü asszony közt lélektanilag annyi, mint bizonyos. Hogy Bánk leálczázott nejét megveti, szeretőjét pedig megbotoztatja, eloszlát minden homályt. Még kérdés: ki kettőjük közt a csábító, ki az elcsábított? A királyné abban hibázott, hogy elnézte, elősegítette a bűnös viszonyt. Nélküle a hűtlenség aligha megtörténhetett volna. Ő tehát a főhibás ebben is, még inkább az ország egyéb bajaiban.

A korirók a királyné bűnös testvéreire nézve nem egyezők. Némelyek azt állítják, hogy Ekbert a bambergi püspök volt Bánkné szeretője, mások, hogy Berthold. Minthogy kizárólag német korirók említenek neveket, föltehetjük, mert Ekbertet jobban ismerték, reá fogták a botrányt. Nem lehetetlen azonban, hogy Ekbert, ki ismételve jött nővéréhez látogatóba, fődözte fel a kedvest; de hogy Berthold vesztett rajta, kétségtelen. A Nagy-Martoni romlott jellemű unokákról a vér révén visszakövetkeztetni a nagynéni jellemére talán nem nagy merénylet. Lehet, hogy a ledér spanyol asszony mind a két német gavallért kegyelte.

A megcsalt, s úgy látszik, korosb férj szarvait pedig megaranyozták. II. Endre király herceggé nevezte, aztán nádorrá tette a szép asszony férjét — természetesen felesége tanácsára és föltehetjük, a nélkül, hogy tettének igazi okát akár csak gyanította volna. Még talán örült is, hogy a királyné ily eszes, a hazafias pártot megnyugtató tanácsot adott neki. ¹⁾

Hogy a magyar főurak közül többen elégtelenek voltak II. Endre kormányával, s hogy annak nyomoruságos voltáért első sorban Gertrud királyasszonyt okolták; az iránt történeti forrásaink kétséget nem hagynak fönn. Hogy a katasztrófa kitörését Bánk bán, a nemzeti

¹⁾ Hogy Bánk nem férfikora virágjában levő férfiú volt, onnét gyanítjuk, mert 1202-ben már az ország egyik legfőbb méltóságát viselte tisztán érdemei következtében, mert a Bor nemzetség tudunkra nem tartozott a főbb nemzetségekközé. — D u x nak, vagyis hercegnék Endre király maga nevezi Benedeket. — Hogy Bánk nádor is volt, kitészik Dénes nádor leveléből (Á r p á d k. ú j O k m t. II., 53.), melyben mint nádor Both és Gyula nádorok közt említi őt. C z e h nádori lajstromában így kerül elő: „1212 második felében — 1213. szeptember 28. után Bánk nádor, kőí, bihari és pozsonyi főispán.“ F r a n k l n á l, a nádori és országbírói hivatal, 156. l. V. ö. H a z a i O k m t. VI., 11. T k a l č i ć, Monum. episcopatus Zagrab. I., 30.

párt feje mindaddig vissza tudta tartani, míg saját szégyenteljes helyzetét előtte föl nem derítették, szintén joggal következtetjük. Azonképen kétséget nem szenved, hogy miután felesége hűtlenségéről, a férjek szabadalmához képest, nagy későn meggyőződék, s a gyalázatos kerítő-szerepről, melyet a királyné játszott, a fátyol lehulla; ő állott az összeesküvők, vagy mint napjainkban mondanók: a végrehajtó bizottság élére.

Jellemző azonban Bánkra ép úgy, mint társaira, hogy mielőtt boszúálló tervök kiviteléhez fogtak, kikérték az ország főpapjának, az esztergami érseknek tanácsát.

*

Az esztergami érseki széken az időben a Jánosok elseje ült. Egy homályos eredetű ember, kire ráillett a közmondás: Több a szerencséje, mint az esze, noha ő magáról legkevésbé se táplálta e véleményt.

Ellenkezőleg; mióta a szentszék megbízta őt némely szerb ügyek szerencsétlen rendezésével, mely végett akkor még kalocsai érseknek, mint a pápa személyesítőjének, Szerbiába kellett mennie, s az ottani főemberek hódolatát fogadnia: ¹⁾ elhitette magával, hogy ő rendezi a világ sorát, észre nem vevén, hogy voltaképen ő az, ki nagyon is sokat hajlik mások kényére, szeszélyére.

Mint kalocsai érsek abban tetszelgett magának, hogy az esztergami főegyház ellen fenekedett. ²⁾ No de ezért utódja a kalocsai széken, Andechsi és Merani Berthold kamatostul megfizetett akkor, mikor a sors őt (Jánost) vetette volt az esztergami egyház főpapi trónjára.

Senki se volt tisztában e jeles férfú jellemével, ki, úgy látszik, győzte szép szóval. Sem az esztergami egyházi-tartomány püspökei (a suffraganeusok), sem az esztergami káptalan érdemes kanonokjai, sem szegény II. Endre király; kik mindannyian, midőn arról volt a szó, hogy Jánosunkat hívják meg a megürült esztergami érseki székre, egyszer mellette, másszor ellene nyilatkoztak. Úgy, hogy a nagyeszű III. Incze pápa, ki elé a választás megerősítés végett került, azt sem

¹⁾ Fejér, CD. II. 408.

²⁾ Koller, Hist. episc. Quinque eccl. I., 314. — Knauz, Monum. eccl. Strigon. I., 176. 178. 200.

tudta már, mit tegyen vele. Végre — mint maga megvallá — mint-hogy oly magyar embernek, ki az érsekségre alkalmas lett volna, megkívántató ismeretével nem birt, s azért nem is nevezhető ki oly magyar eredetű főpapot az esztergami egyházba, ki iránt lelkiismeretével tisztában volt volna; de minthogy idegent kinevezni nem akart, jöllehet rendesebb és tisztességesebb eljárásnak tartja vala, ha saffraganeus püspököt emelhetne érseki székbe (Kalánus pécsi püspököt tudniillik), mintsem érseket helyezzen át egyik székből a másikba: kénytelen volt megtenni ez utóbbit és kinevezni Jánost, kibem mindazok, kiknek választó joguk vala, egyszer vagy másszor, habár különböző időben megegyeztek. ¹⁾

János érsek sorsát megkeserítette kalocsai utódja, az Andechsi. E főnhéjazó, üres kalász, kit a pápa arra is alig tartott érdemesnek, hogy az utolsók közt utolsó legyen, a legelső akart lenni a magyar püspökök közt. Nővére levelében csakugyan első helyen, az esztergomi érsek előtt neveztetik. ²⁾ Amire pedig főleg törekedett, hogy az esztergami érseket elvitázhatatlanul megillető királykoronázó jog a kalocsai érsekre háruljon. János érsek a szentszékhez folyamodott, hogy az érsekség e régi jogát erősítse meg. III. Incze pápa készséggel teljesítette e kívánságát és ünnepélyes alakban adta ki erről levelét. ³⁾

Hasztalan; a gyöngye jellemű ember ily hatalmas támasz mellett sem bírta föntartani tekintélyét. Beadta hajlongáshoz szokott derekát és oly egyességet kötött Bertholddal, melyben az esztergami érseki szék jogát a szó szoros értelmében elárulta, miután úgynevezett pisetumi jövedelmeit (de prouentu monete decima) biztosíták.

Az egyesség a pápa elé került, ki azt, engedve a minden oldalról befolyt kéréseknek, már-már megerősíti vala, ha az esztergami káptalanban nem találkozik egy Dömötöri Németh György, ⁴⁾ ki ellenmondott e gyalázatos vásárnak. Mire a szent atya kimutatván, mennyi

¹⁾ Koller, Hist. episc. Quinque eccl. I., 322.

²⁾ Fejér, CD. III/I., 150.

³⁾ Knausz, Monum. eccl. Strigon. I., 187.

⁴⁾ Tudni való, hogy Dömötöri Németh György esztergami nagyprepost volt, ki, midőn Rauscher Ottmár bécsi érsek Thun Leó császári kultuszminiszter aegise alatt a magyar primási jogokat confiskálni, s a bécsi érseket az összes monarchia főpapjai fölé helyezni akarta, 1858. februárius 15. határos tiltakozását jelentette be a római szentszéknel, minek következtében a merénylet dugába dőlt. (Lásd Török János: Magyarország Primása. 276. l.)

kárral járna a mondott szerződés nemcsak a magyar hazára, de magára a királyi házra, ez ellenmondás értelmében vissza vetette az egész ügyletet.¹⁾

Ezen emberhez fordultak Bánk nádor és társai, hogy tanácsát kikérjék.

Nyilván kaczerkódott a főúr, mint az afféle, népszerűséget hajhászó, hiu nádszál a nemzeti párttal is, mint az ellenzékét nevezhetjük.

Nagy zavarba hozhatták... Dehogy; hasonló embernek ilyenkor megered a nyelve. Szidta, mintha hallanám, a királynét és pribékjeit; mondta, hogy bizony jót tenne Isten, ha megszabadítaná tőlük a szegény, szenvedő hazát. A jámbor király is kikaphatta, bár szelidebben, a maga részét. A magasztalás csak a tanácskérőket érte. Meg is czirógatta őket, ha a bizalmaskodás e neme szokásaihoz tartozott. Mellesleg azonban egy kissé figyelmeztette, hogy ne hamarkodják el, jól megfontolják a dolgot, nehogy markokba szakadjon. De hisz okos emberekkel van dolga... A király mégis csak király, a királyné pedig a felesége, se több, se kevesebb. Nos, ő nem hallott, nem tud semmit. Hanem azért az ő kedves barátjai minden jó dologban biztosan számíthatnak reá.

Nem is halljuk hogy a királynét figyelmeztette az őt fenyegető veszélyről, pedig könnyen tehetette volna.

Miután pedig a szörnyű dolog megesett, ismételhette a főúr főntebbi elmélkedéseit, csak a hangsúlyt változtatta czélszerűen. Nevetett-e rajta, midőn valamely udvaroncza fülébe juttatta a „Reginam occidere“-féle pythicus mondást, mely reá is alkalmazva, fönmaradt emlékéit megbélyegzi? Nem lehetetlen, hogy igen; az ilyen emberek a jó élczet meg nem vetik, különösen ha igaz, hogy ezzel tisztázta magát a szentszék előtt.²⁾

Mert hogy a király megharagudott reá, az kétségtelen. Haragja, mely a tardosi márványfejtő elvételében nyilvánult, akkor kezdődött

1) Knauz, Monum. I., 198. eccl. Strigon.

2) Albericus Mon. ad. a. 1213. Knauználi. m. I., 204. — Chron. Leoben. Peznél SS. rer. Austr. I., 802. — Annal. H. Steronis Szalaynál I., 285. — Hogy János érsek a pápa clé volt idézve, azt is tudjuk, minthogy a király maga kéri a pápát, „quatenus... ipsum ab onere accedendi ad vos habeatis excusatum.“ (Theiner, Menum. Hung. I., 1.)

ugyan, midőn az érsek úr bizonyos újításokra rá nem akart állani; de csak később enyhült meg, miután kisült, hogy rosszakarói oktanul „ugatták meg.“¹⁾ Sőt egészen feléje fordult a király bizalma, midőn fogadalmát beváltandó, keresztes haddal indult a szent földre. II. Endre távolléte idejére János érseket nevezte ki a regensek élére. S ekkor tünt ki János úr egész élhetetlensége.

Keservesen panaszkodik a visszatérő király a pápának, hogy távollétében egyházi és világi személyek a királyi kincstár jövedelmeit oly annyira megrabolták, hogy tizenöt év is kevés lesz arra, hogy az országot előbbi állapotába visszaállíthassa.²⁾ Pedig a „sátán poroszlói“ ezzel meg nem elégedtek, hanem János érsek urat is „minden vagyonától és jövedelmétől megfosztották, elfogták s a legnagyobb gyalázattal az országból is kivetették.“³⁾

Itt aztán a király visszajöveteléig volt volna ideje megfontolnia, mennyivel könnyebb mások tetteit bírálgatni, mint adandó alkalommal helyesebben cselekedni: ha ugyan másra is gondolhatott volna, mint arra, miként pótolta kárát és fizettesse meg jeles szolgálatait a könnyelműen bőkezű király által.

Ez megtörténvén, becses egészségének sem a király haragja, sem a ikrályné katasztrófája, sem saját száműzetése nem ártott, mert úgy értesülünk, hogy aztán még hosszú ideig (1223. évi novemberig) élvezte az esztergami érsekség jövedelmeit, melyekből „jó szívvvel és kegyes indulattal“ a „szegény“ esztergami káptalannak a nagyszombati dézsmát engedte át, hogy legyen a kanonokoknak ebédjükhöz zsemlyéjük (simila) és ha telik, sóba főttjök;⁴⁾ azonképen átengedte ugyancsak nekik a szemerei templom jövedelmét a végre, hogy nagy ebédet csaphassanak Mindszent ünnepén. Mely kegyességét, attól tartván „nehogy jótéteményei rövid időn feledékenységbe veszzenek“, írásba foglaltatta.⁵⁾

Neve egyébiránt fönmaradt az 1222-ki aranybullán is, a magyar nemzet szabadsága e nagy levelén.

*

1) K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I., 216.

2) P r a y, Annal. I., 214.

3) K n a u z, Monum. eccl. Strigon. I., 222.

4) Á r p á d k. új Okm t. I, 226. 350.

5) F e j é r, CD. III /I, 101.

A katasztrófát Gertrud királynéről, hogy az esztergami érsek tanácsai el nem hártották, bizonyos; minthogy az 1213. évi szeptember 28-án, míg II. Endre király legbensőbb hiveivel Oroszországban hadat jára, bekövetkezett. ¹⁾

Részleteiről azonban kevés maradt reánk. A tudósítás, hogy az összeesküvők a szabadban, sátra alatt lepték meg Gertrud királynét, bir valószínűséggel. Esztergamban, hol a királyné udvart tartott, a szüret ez időtájban szokott kezdődni. Könnyen lehet, hogy a királyné szöllei egyikében ²⁾ tartózkodott gyermekeivel, hogy ezeknek a szüret vigalmaiban részök legyen, midőn a gyanútlanra a bosszúállók csapata rátört. Mert, hogy gyermekei vele voltak s azok kettejét ölébe kapta, magát védendő, említik a korirók. Hanem Bánk nádor elvette őket tőle azzal a biztosítással, hogy hajok szalát se bántja az ő kegyelmes és örökös urainak. ³⁾ Hihetőleg volt is annyi gyöngédség benne, hogy eltávozott velök és átadta őket nevelőiknek ⁴⁾, mire szerencsétlen anyjokat lekaszabolták.

Hogy Simon bánnak a Mihály bán testvérének és Péter-ispánnak, az alduai Várad birtokosának, mely róla mind e napig Péter-Váradnak hivatik, volt részök a véres tettben, annak emlékezete fönmaradt történelmünk hiteles lapjain. Több vérontásról nem halunk. ⁵⁾ Tehát csak az ország romlásának, mint hitték, főokát akarták mellőzni. — Bertholdra, a nőcsábítóra, Bánk (ki más?) csak csatlósait vitte, kik őt éktelen szidalmak közt becsületesen helyben hagyták. ⁶⁾

¹⁾ Azoknak, kik az összes, hazai és külföldi, korirók egyhangú állítása ellenére az 1214. évre teszik Gertrud királyné meggyilkolását, megfelelt már K a t o n a, Hist. Crit. V, 158. 195. 209. és F e j é r, CD. III/I. 150. l. jegyz.

²⁾ Hogy Esztergamban voltak a királynak szöllei, történeti adatok bizonyítják.

³⁾ Chronicon Metro rhythmicum Schier-nél, Reginae Hung. 187 — Muglen Podhradeckynál, Chron. Bud. 192. l. 6. jegyz.

⁴⁾ Salamon mester, Béla nevelője hiven gondoskodott is növendékéről mondja II. Endre király. (F e j é r, CD. III/I. 151.)

⁵⁾ F e j é r, CD. III/I, 152. IV/I, 68. — Hogy Péter ispánt a következő éjjel másokkal együtt megölték, mint a Salzburgi kronika beszéli (P e z n é l, I, 350.), annál kevésbbé valószínű, minthogy a rendesen jól értesült Loebeni krónika azt állítja felőle, hogy száműzetett. (P e z n é l, I. 802.)

⁶⁾ F e j é r, CD. III/I, 152.

A tettesek egy ideig az országban maradtak. Azt hitték, hogy nemcsak a közvélemény, de a főurak is mögéjük sereglenek, s a gyöngye királynak, kit a kiállhatatlan asszonytól szintén megszabadítottak, nem fogja őket megfenyíteni. — Ám ebben csalódtak. A király talán — s ezt megbocsájthatjuk neki — nem igen bánkódott felesége után, hisz nem sok idő múlva újra megnősült; de azokat, kiknek Gertrud halálában részök volt, fiai, a püspökök és a főurak tanácsára mégis száműzte és jószágaitól megfosztotta.¹⁾ — Kisiettek tehát a szeretett hazából, melyért mindent kockára tettek és Lengyelországba menekültek.²⁾ Jószágait pedig szétosztotta a király, csak Péter-Váradját tartotta meg magának. Fiát, IV. Béla királyt azonban ezen jószág birodalma is bántotta, a miért a Béla-Kútja nevű ciscercita apátságot alapította vele.³⁾

Hogy vérboszút is vettek Gertrud haláláért, mint némely krónikások, kik történeteiket Zách Felicián esete után írták⁴⁾, tudni akarják, minden valószínűséget nélkülöz már csak azért is, mint-hogy a Bor nemzetségéről, melynek kiirtását első sorban említik, még a XIII. század végén és pedig mint birtokos nemzetségről van emlékezés.²⁾

Bánk feleségének se lett más sérelme, mint a közmegvetés, meg hogy hitbérét a király Bánk egyéb jószágaival együtt elkobozta és elajándékozta. De utóbb (1221-ben) — talán mert érezték annak szükségét, hogy a szerencsétlen királyasszony, ki elvégre mégis IV. Bélának, a tatárjárás után hazánk második alapítójának, és szent Erzsébetnek, a keresztény alázatosság és felebaráti szeretet jeles példájának, volt anyja, — minden folttól megtisztuljon, és hogy Tota

¹⁾ Fejér, CD. III/I. 152. 317. — Hogy a püspökök is részt vettek a törvényszéken, világos jele annak, hogy nem akartak halálos ítéletet hozni, mert vértörvényszéknél a papnak nincs, nem volt helye.

²⁾ E gyanításra III. Inceze pápának 1314. évi januárius 6-án kelt levele jogosít (Fejér, CD. III/I, 153.), mely mindazokat, kik Berthold érseket szentségtelen kézzel megverték, kiközösíteni rendelé. E rendeletét a pápa nemcsak a magyar, de a lengyel püspököknek is elküldötte, ha a tettesek netán oda menekültek volna.

³⁾ Fejér, CD. IV/I, 68—71.

⁴⁾ A Dubnici és Muglen-féle krónika.

⁵⁾ Fejér, CD. IV/II, 519. — Árpádh. új Okm t. IX, 325.

asszony is a gyalázatos rágalmak ellen ¹⁾ védelmezhesse magát, irásban adták ki neki, hogy asszonyát, királynéját hűségesen, nemcsak asszonyhoz illő tiszteességgel ²⁾ szolgálta, miért a király részint szép szóval, részint más áron visszaváltván Bajótot és Marton-Falvát, jogos birtokosának, kitől el se kellett volna vennie, visszaadta. ³⁾ Gyermekai nem lévén, a mondott birtokok testvéreire, a spányol Simonra, kit II. Endre király időközben igen megszívelt, s az ország főurai sorába emelt, maradtak, s ez úton jutottak a Nagy-Martoniakra, vagyis Fraknoi grófokra, kiknek Simon törzse volt. — Hogy Tota asszony férjét a számkivetésbe nem követte, úgy hiszem, följosogít azon véleményre, hogy Bánk eltaszította őt magától, amint meg is érdemelte. — 1230-ban már nem élt. ⁴⁾

Hátra van még az Andechsi.

Andechsi és Merani Berthold nem az első, sajnos nem is az utolsó azon idegen, többnyire német papok közt, kik a magyar főpapi székekbe szemtelenül betolakodván, miután botrányos életükkel a hívők lelkét megmértelyezték, összeharácsolt kincseikkel mint valóságos tolvajok és rablók hagyták el megszenteltelenített egyházait. És még szerencse, ha elhagyták, ha nem űzték mindvégig erkölcstelen játékkukat ott, hol apostoli és hazafias erények kell hogy díszítsék az apostolok utódait.

Viselt dolgairól II. Endre királynak III. Incze pápához intézett levelével számolunk be:

„Nem tudunk az ámulattól hova lenni, és nehogy Atyaságodnak hírével ne legyen, jelentjük, hogy a kalocsai érsek, ez a mi békebontónk, a kibe megbiztunk, ki iránt való mód nélküli szeretetünkért és kinek előmozdításaért csaknem az egész országnak, nagyoknak és apróknak gyűlöletét vontuk magunkra, a kit minap még, midőn utazás ürügye alatt elbocsájtottuk, ez őt megillető tiszteességen felül, a győri és veszprémi püspökökkel az ország határán túl elkísértettünk, — azon pénzt melyet boldogult feleségünk gyermekeink számára összegyűjtött és hétezer márka összegben egynémely polgárnál aranyban és ezüstben . . letett, hirünk nélkül átvette és magával elvitte.

¹⁾ „contra quaslibet emergentis calumpnie versucias“.

²⁾ „nobilem semper et honestum exhibuit famulatum.“

¹⁾ Fejér, CD. III/I, 316.

²⁾ Fejér, CD. III/II, 207.

Kérjük szentségedet apostoli tiszténél fogva intse meg őt eleve, hogy visszatérítse, a mit csempeesen elszedett, és ne vegye aztán rossz nevén Atyaságod, ha elégtételt nem nyervén, jövedelmeiből igyekszünk majd kárpótolni magunkat.“¹⁾

Visszajött-e még Magyarországba, ebben kutatva nem fáradtunk. A kalocsai egyházmegye 1218-ig nevezi főpapjai közt e legérdemtelenebbet. Aztán az aequilėjai patriarchák díszes sorában találjuk. — Föl van róla jegyezve, hogy regösöket (Minnesänger) tartott udvarában,²⁾ kikkel talán (kitelt tőle!) saját regényes kalandjait énekelte meg.

Pozsony, 1890. november 7.

PÓR ANTAL.

¹⁾ Theiner, Monum. Hung. I, 2.

²⁾ Schlosser. Wegeltschichte VII. 374.